

ترجمه انگلیسی این مقاله نیز تحت عنوان :
Revitalization of Values in Urban open Spaces (Tekiyeh -Dowlat)
در همین شماره مجله به چاپ رسیده است.

احیای ارزش در فضای باز شهری (تکیه دولت)

محمد رضا پورزرگر^{۱*}، پریچهر معافی غفاری^۲، مریم امجدی^۳

۱. عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، ایران.
۲. پژوهشگر دکتری معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قزوین، ایران.
۳. پژوهشگر دکتری معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، ایران.

تاریخ دریافت: ۹۶/۰۹/۲۱ تاریخ اصلاح: ۹۶/۱۲/۲۲ تاریخ پذیرش: ۹۷/۰۲/۲۵ تاریخ انتشار: ۹۷/۰۶/۰۱

چکیده

هسته تاریخی شهر تهران در گذشته دارای انسجام و وحدت مابین اجزاء خود بوده است، لذا با در نظر گرفتن کثرت مابین عناصر تشکیل دهنده آن، فرم اصلی دارای هویت و کلیت واحد و مختص به خود است. رشد بی‌رویه و نابهنگام در شهر تهران مشکلاتی را به وجود آورده است که ریشه در مسایل مختلفی از جمله اجتماعی - اقتصادی - سیاسی و فرهنگی دارد که بازتاب این دست مشکلات در سیمای شهر مشهود است. شکل منسجم شهر در گذشته شامل توده بنا، ابنیه، راه (مسیر سرپوشیده و باز) و فضای باز (میدان و میدانچه) بوده است. توسعه پرشتاب و نادیده گرفتن اصول و قواعد پهنه‌های تاریخی در توسعه شهرها از یک طرف و تولید معماری انبوه و هیجانی از سوی دیگر توانایی خوانش وحدت و یکپارچگی را در بین اجزاء شهری از بین برده است و در حال حاضر مفهوم شهر از نظر روابط اجتماعی و ارزش‌ها به یک باره دگرگون شده است. بیان مسئله در این تحقیق، بافت تاریخی شهر تهران است که با توجه به پایش مختلف سازمان‌های مرتبط شهری دستخوش تغییر و تحولات بسیار شده است. خیابان پانزده خرداد حد فاصل چهار راه سیروس چهار راه گلوبندک یکی از مهمترین محورهای تاریخی شهر تهران به شمار می‌رود. این محور عامل ارتباط میان دولت و مردم در گذشته به شمار می‌رفته است که اکنون اصلی تعاملات اجتماعی در شهر تهران، تکیه دولت بوده است که در حال حاضر هویت تاریخی آن تغییر کرده است. این پژوهش در راستای پاسخگویی به این سؤال است که چگونه می‌توان هویت تاریخی تکیه دولت را که کانون تعاملات اجتماعی شهر تهران بوده است را احیا کرد؟ روش تحقیق در این مطالعات، به صورت تحلیلی - توصیفی است. پژوهش حاضر از نوع کاربردی - توسعه‌ای است که با بررسی این پهنه تاریخی شهر به تحلیل عوامل تأثیرگذار پرداخته خواهد شد و در راستای شناسایی عوامل ارتباط بین شهر و شهروند و حفظ ماندگاری و اصالت تاریخی فضای باز شهری خواهد پرداخت. در نهایت این پژوهش با هدف مقایسه تاریخی و تطبیقی فضای باز تکیه دولت که تنها یک تابلوی نقاشی از آن به یادگار مانده است نتیجه می‌گیرد با احیای ارزش در تکیه دولت به روش میدانی و تحلیلی اصالت و هویت تاریخی که تغییر یافته است به این پهنه شهری باز خواهد گردید.

واژگان کلیدی: فضای باز شهری، حفظ هویت تاریخی، احیای اصالت، ارتباط شهر و شهروند، تکیه دولت.

مقدمه

نمایش‌خانه به سبک اروپاییان و تلفیق آن با عناصر معماری ایرانی یکی از شاخص‌ترین الگو برداری پادشاهان دوران ناصری بود که با مسافرت به کشورهای اروپایی و تقلید از آملی تئاتر و سالن‌های اپرا دستور به ساختن چنین مکانی را در ایران صادر کردند.

دوران سلطنت ناصرالدین شاه قاجار اوج شکوفایی روابط سیاسی و الگوبرداری از فرهنگ غرب به شمار می‌رود، ایجاد

* نویسنده مسئول: Reza_pourzargar@yahoo.com

بیفتد و مکان همچنین می‌تواند در ارتباط با یک رویداد خاص تعریف شود (بهزادفر، ۱۳۹۵: ۱۳۴).

ناصرالدین شاه در سال ۱۲۴۶ ه.ش دستور تخریب باروهای قدیمی شهر تهران را که در دوران صفوی ساخته شده بود را صادر کرد. با این تصور که با این دستور به شهر تهران ابعاد جدیدی خواهد بخشید در صورتی که ساختار جامعه و نظام حاکم بر شهر تهران یک نگرش کاملاً مذهبی و سنتی بود و یک شهر مدرن مستلزم دارا بودن یک جامعه مدرن است.

لذا با اهمیت بخشیدن به مراسم عزاداری هرچه با شکوه‌تر برگزار کردن مراسم مذهبی به ویژه در ایام ماه‌های محرم و صفر در تکیه دولت این فضای باز شهری را تبدیل به مهم‌ترین نقطه شهر تهران کرده بود که با گنجایش بیش از بیست هزار نفر کانون اصلی تعاملات اجتماعی در شهر تهران به شمار می‌رفت تا جایی که سرشناس‌ترین نقاش ایرانی کمال‌الملک تابلوی نقاشی تکیه دولت را به دستور ناصرالدین شاه از این فضای باز شهری که عظیم‌ترین نمایش‌خانه تاریخ ایران به شمار می‌رفت در سال ۱۲۷۱ ه.ش به تصویر می‌کشد. تکیه دولت تا پایان دوره قاجار پا برجا بود و در پانزدهم آذر ۱۳۰۴ ه.ش. مجلس مؤسسان در این محل تشکیل شد و حکم بر کناری احمد شاه قاجار را صادر و رضاخان را به ریاست حکومت موقت انتخاب کرد. با توجه به نقش با اهمیت و غیر قابل تصور این فضای باز شهری در تحولات سیاسی و اجتماعی شهر تهران، در سال ۱۳۲۵ ه.ش این فضای باز شهری به صورت کامل تخریب می‌شود و رفته‌رفته با توجه به افزایش جمعیت و توسعه شهر تهران امروزه تنها محور عبوری و کم‌عرض مقابل بازار زرگرها به نام تکیه دولت از آن گذشته پر فراز و نشیب باقی مانده است (تصاویر ۱ و ۲).

بیان مسئله

آغا محمد خان قاجار روز یکشنبه یازدهم جمادی‌الاول سال ۱۱۶۴ ه.ش در تهران جلوس کرده، سکه زد و خطبه خواند و این شهر را به عنوان پایتخت سلسله قاجاریه برگزید. از آن تاریخ به بعد تهران را دارالاحلافه خواندند. و پس از ۹ سال بعد، یعنی در سال ۱۱۷۳ ه.ش آغا محمد خان قاجار تاج‌گذاری کرد و ناصرالدین شاه چهارمین پادشاه سلسله قاجاریه بود که در سال ۱۲۲۷ ه.ش در تهران جلوس کرد و پنجاه سال حکومت کرد.

با شروع حکومت ناصرالدین شاه و به دلیل علاقه وافر وی به گردش و سیاحت و تفریح و مسافرت‌های خارج از ایران روابط فرهنگی و اقتصادی ایران با کشورهای اروپایی آغاز شد (شهیدی‌مازندرانی، ۱۳۸۳).

علاقه ناصرالدین شاه به تعزیه و تعزیه‌خوانی باعث شد این مراسم هر ساله با شکوه فراوان در تکیه دولت برگزار شود.

در طول سلطنت ۵۰ ساله ناصرالدین شاه در ایران و در شهرهای مختلفی دستور ساخت تکیه‌های دولتی صادر شد. من جمله شهرهای تهران، تبریز، رشت، اصفهان، اراک که جزء اولین شهرهایی بودند که به دستور حاکمان وقت این فضای باز شهری در آنها ایجاد شد. شهر تهران به عنوان پایتخت ایران در سال ۱۲۴۸ ه.ش و به دستور ناصرالدین شاه قاجار فضای باز ضلع جنوبی کاخ گلستان را جهت مکانی برای نمایش‌خانه به سبک اروپاییان تخصیص دادند. با توجه به جامعه سنتی و اعتقادات محکم دینی مستتر بر شهر تهران، در فضای باز حد فاصل سبزه میدان (فضای مردمی) و کاخ گلستان (حکام دولتی) و در مجاورت مسجد جامع ایجاد یک نمایش‌خانه غیر ممکن به شمار می‌رفت و از طرفی دیگر حفظ و جاهت دینی و اشاعه مراسم و مناسک مذهبی از طرف حاکمان از عواملی مهمی به شمار می‌رفت که می‌توانست تأثیر بسزایی بر ذهنیت عامه مردم داشته باشد، لذا این فضای باز اختصاص به تکیه و تعزیه‌خوانی در شهر تهران یافت.

یکی از مهم‌ترین ابنیه در زمان حکومت ناصرالدین شاه قاجار تکیه دولت است در سال ۱۲۸۶ ه.ق. برابر با ۱۲۴۸ ه.ش و ۱۸۶۹ م. به دستور ناصرالدین شاه مباشر دوست علی خان معیرالممالک عظیم‌ترین نمایش‌خانه همه اعصار تاریخ ایران، یعنی تکیه دولت در زاویه جنوب کاخ گلستان با گنجایش حدود بیست هزار نفر و صرف مبلغ معادل یکصد و پنجاه هزار تومان ساخته شد (بیضایی، ۱۳۴۴: ۲۹).

مابین فضای باز شهری و بستر آن (مکان) یک ارتباط مستقیم وجود دارد. محیط شهری (مکان) بر روان انسان و عینیت‌های درون فضای شهر تأثیر می‌گذارد، در راستای توضیح بیشتر رابطه مابین فضای شهری و مکان در کالبد زمان نیازمند باز شناسایی روشنی از مفهوم فضای باز شهری است، تا به وسیله شناخت از فضای باز در شهر به مفهوم هویت این قبیل فضا در شهر دست یابیم.

هویت در شهر رابطه مستقیم با مفهوم فضا دارد. فضای باز شهری به دلیل نقشی که در ایجاد تصویر ذهنی از مکان و در نتیجه کیفیت زندگی شهر ایفا می‌کند دارای اهمیت بسزایی است (پورزرگر، ۱۳۹۴: ۴۸-۴۷).

در تعریف مکان می‌توان گفت که به یک جا یا قسمتی از یک فضا که از طریق عواملی که در آن قرار دارند، صاحب هویتی خاص شده است، مکان اطلاق می‌شود. در حقیقت مکان همان فضایی است که دارای بار معنایی و شخصیت متمایز شده باشد. فضا قابل جابجایی است ولی مکان این‌گونه نیست. هویت یک مکان تابع زمان و انسان‌هایی است که در آن زندگی می‌کنند. مکان‌هایی همچنین می‌توانند از تقابل با محیط تعریف خود را بیابند و نه عوامل واقع در آن. این تقابل‌ها ممکن است در فرم، رنگ، جنس و موارد دیگر اتفاق

مراسم با پارچه پوشانده می‌شد و در باقی روزهای سال فضای باز شهری به شمار می‌رفت تنها یک مکان جهت مراسم و مناسک مذهبی به شمار نمی‌رفت بلکه در بسیاری از اتفاقات و تحولات بزرگ در شهر تهران به عنوان یک کانون مهم تعاملات اجتماعی مورد استفاده قرار می‌گیرد، از جمله: پس از مرگ، جنازه مظفردالدین شاه به این مکان انتقال پیدا می‌کند و پس از انجام مراسم باشکوهی جهت تدفین با مشایعت مردم تهران به خاک سپرده می‌شود.

گذشته از مراسم و مناسک دینی و سیاسی در ایام سال در این فضای باز شهری اتفاقات مختلفی به وقوع می‌پیوست که در اذهان مردم تهران باقی مانده است از جمله: نمایش حیوانات مختلف که برای مردم تازگی داشت و جذابیت بسیار زیادی در بین مردم پیدا کرده بود به‌صورتی که اولین فیل در فضای باز تکیه دولت به نمایش گذاشته شد.

فضای باز شهری تکیه دولت تأثیر بسزایی بر روابط اجتماعی شهروندان داشت، از جمله: مجلس تعزیه مربوط به زنان که بی‌بی شهربانو یکی از همسران ناصرالدین شاه اقدام به برگزاری مراسم تعزیه‌خوانی زنانه در آنجا کرد. به صورتی که همه تعزیه‌خوانان و تماشاگران آن زن بودند و به مرور زمان و به سبب تنگناهای عرفی و شرعی تعزیه زنانه گسترش نیافت و به منازل ثروتمندان و شاهزادگان محدود شد (یلفانی و آقاعلی‌خانی، ۱۳۹۱: ۱۰۹).

از اتفاقات مهم و تأثیرگذار فضای باز شهری تکیه دولت بر تعاملات اجتماعی می‌توان از نمایش‌ها و مسابقات ورزشی در این مکان نام برد، که در بعضی از مواقع مسابقات مهم کشتی جهت انتخاب پهلوان پایتخت (پهلوان‌باشی) در این مکان برگزار می‌شد و از تمامی اهالی تهران (زن و مرد) دعوت می‌شد تا برای تماشا در این مکان گردهم آیند.

با توجه به اهمیت این مکان مهم و تاریخی شهر تهران که بسیاری از تصمیمات ملی و سرنوشت ساز در این مکان تاریخی اخذ شده است و با روی کار آمدن پهلوی اول رضاشاه (۱۳۲۰-۱۳۱۲) ه.ش و ممنوعیت‌های متعدد از طرف حکومت جهت برگزاری مراسم تعزیه این فضای باز شهری به مکانی مخروبه تبدیل شده بود تا اینکه در تاریخ سال ۱۳۲۵ و طبق توافقات حاصله در دوره نخست وزیری احمد قوام زمین‌های اطراف تکیه دولت به بانک ملی فروخته شد و این مصوبه در تاریخ ۱۳۲۵/۰۹/۰۳ در هیأت وزیران به تصویب می‌رسد و باقی‌مانده این بنا تخریب می‌شود (سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۴۰: ۱۰۹).

امروزه خیابان پانزده خرداد و محدوده تکیه دولت و سبزه میدان و میدان ارگ مملو از جمعیتی است که بی‌خبر از ارزش‌های تاریخی این محدوده شهر تهران و با توجه به مجاورت این فضا به بازارهای بزرگ، کفاش‌ها، زرگرها، آهنگرها و بالا رفتن

تصویر ۱. تکیه دولت. مأخذ: قیاسیان، ۱۳۸۹: ۳۵۰.

تصویر ۲. تکیه دولت. مأخذ: طالب زاده، ۱۳۸۵: ۵۴.

این علاقه به حدی بود که با وجود مخالفت‌هایی که در زمینه حضور خارجیان در این برنامه‌ها وجود داشته. ناصرالدین شاه از سفرا و افراد اروپایی مقیم تهران دعوت به عمل آورد تا در این مراسم حضور یابند. و از نزدیک این مراسم را تماشا کنند (همایونی، ۱۳۸۰: ۱۳۱-۱۳۰).

فضای تکیه دولت با توجه به پوشش سقف آن که در زمان

دارای ارزش و هویت ماندگاری هستند که از مهم‌ترین و ضروری‌ترین مؤلفه‌ها در شهر به شمار می‌روند که می‌بایست برای حفظ و ماندگاری آنها دقت فراوان شود.

بدون شک یک فضای سازگار و با کیفیت در شهر به محیطی اطلاق می‌شود که با شناخت صحیح و دقیق رابطه بین انسان و فضای شهر و هویت تاریخی او استنتاج می‌شود. شناخت و درک محیط از اطراف انسان در شهر، در او احساس امنیت ایجاد می‌کند و انسان در شهر ایمن احساس سرزندگی می‌کند و تعلق خاطر می‌یابد.

حافظه تاریخی را باید به شکلی از انباشت حافظه جمعی در محور زمان به حساب آورد. حافظه جمعی، حافظه‌ای است که درون یک گروه اجتماعی نوعی اشتراک ذهنی در پیوند با گذشته به وجود آورده و کمابیش خاص آن گروه است. انباشت حافظه ما از خلال مجموعه در هم پیچیده‌ای از برداشته‌های حسی قابل تبیین است، به صورتی که در آن می‌توان شمار بزرگی از تصاویر، صداها، بوها، مزه‌ها، تجربه‌های بساواپی (لامسه‌ای)، تأثرها، غم‌ها، شادی‌ها، حسرت‌ها و غربت‌ها را گرد آورد. حافظه تاریخی بر بستر فضا حرکت می‌کند، به عبارت دیگر محور زمانی در رابطه‌ای پیوسته با محیط فضایی قرار می‌گیرد و به نوبه خود آن را تغییر داده و بر آن معناگذاری، نمادگذاری و نشانه‌گذاری می‌کند. فضاهای باز شهری، محله‌ها، شهرها در کلیت خود بدل به پهنه‌هایی می‌شوند که می‌توان آنها را "مکان‌های حافظه" نامید، مانند نام‌گذاری بر محله‌ها، میدان‌ها، خیابان‌ها، بناهای آموزشی، علمی و تفریحی (فکوهی)، ۱۳۸۳: ۲۵۹.

در فرهنگ لغت جغرافیای آکسفورد واژه مکان، نقطه‌ای خاص در سطح زمین تعریف شده است که محلی قابل شناسایی برای موقعیتی است که ارزش‌های انسانی در آن بستر شکل‌گیری و رشد یافته است. فرهنگ لغت انگلیسی و بستر نیز علاوه بر مفهوم جغرافیایی به نحوه قرارگیری افراد در جامعه در مکان‌های خاص (بعد اجتماعی فضا) اشاره دارد و مکان را بخشی از فضا می‌داند که دارای بار ارزشی و معنایی است قلمداد می‌کند (مدنی‌پور، ۱۳۸۷: ۳۲).

از مهم‌ترین ویژگی‌های فرهنگی در هر مدنیت چگونگی شکل شهر است که از برهم نشینی ابنیه (معماری) و فضای باز در شهر حاصل می‌شود و قابل ارزیابی علمی است و ارزش‌های مدنی یک شهر ارتباط مستقیم با فضای باز شهری دارد.

در بیشتر کلان شهرهای دنیا با حفظ و نگهداری و توسعه فضای باز شهری به شناخت جامعه و حل مشکلات اجتماعی می‌پردازند و بیشترین آموزش‌های اجتماعی جهت ارتقاء مدنیت شهری در عرصه‌های عمومی (فضای باز شهری) به شهروند انتقال داده می‌شود.

ارزش ملکی و اهمیت تجاری این نقطه از شهر تهران به دلیل تبادلات تجاری که مهم‌ترین و با ارزش‌ترین نقطه تاریخی شهر تهران محسوب می‌شود در زیر فشار تراکم و توسعه شهری به نابودی کامل رسیده است (تصاویر ۳ و ۴).

اهمیت و ضرورت

فضای باز شهری در بافت تاریخی شهر تنها یک نقطه قابل شناسایی برای انسان و فعالیت‌های روزمره‌اش به شمار نمی‌رود، بلکه پدیده‌ای است که انسان در مقابل خود با آن به مکان معنا بخشیده و به آن دلبسته می‌شود، تا آنجا که گاه خود را جزئی از آن دانسته و به وسیله آن بازساخته می‌شود.

این قبیل فضاهای میانه در بافت تاریخی شهر تهران

تصویر ۳. اولین نمایش آکروپاتیک و کشتی پهلوانی در تکیه دولت در دوره ناصری. مأخذ: طالب زاده، ۱۳۸۵: ۳۳.

تصویر ۴. اولین نمایش فیل در تکیه دولت در دوره ناصری. مأخذ: طالب زاده، ۱۳۸۵.

اهداف

- احیای فضای میانه شهری تکیه دولت و تبدیل آن به کانون فعالیت‌های فرهنگی.
- تداوم حیات تاریخی ایجاد تقارن زیستی در مرکز تاریخی.
- ایجاد پایداری، امنیت و سرزندگی شبانه در محوطه تکیه دولت و مرکز تاریخی شهر تهران.
- احیای فضای باز در مرکز تاریخی شهر و تبدیل آن به گردشگاه اجتماعی و فرهنگی شهروندان و گردشگران داخلی و خارجی.
- رفع آلودگی‌های محیطی و ارتقاء کیفی فضای باز و عمومی در مرکز تاریخی شهر.

پرسش‌های پژوهش

- عرصه عمومی و فضای باز شهری چه تأثیری بر هویت و ماندگاری و خاطره جمعی شهروندان می‌تواند داشته باشد؟
- عرصه‌های عمومی در پهنه‌های تاریخی شهر تهران در طول روز متراکم و در شب تخلیه می‌شوند عواملی که با مداخله و تسهیلات مختلف و ساماندهی در این فضاهای باز شهری ایجاد سرزندگی کرد و شب زندگی را در این فضاها ایجاد کرده چیست؟
- با ساماندهی فعالیت تجاری مختلف و بازیافت عرصه‌های عمومی در پهنه تاریخی شهر و توسعه فضای باز در سازگاری با بافت تاریخی چگونه می‌توان تجدید ساختار کالبدی فضایی در این پهنه تاریخی شهر تهران به وجود آورد؟

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

زندگی در شهر به صورت کلی در سه بخش جریان دارد: زندگی خصوصی، زندگی جمعی و زندگی عمومی. هر نوع از این‌گونه هم‌نشینی انسان‌ها با یک دیگر در شهر نیازمند مکان مختص به خود است.

- زندگی خصوصی: به زندگی اطلاق می‌شود که انسان در راستای برطرف کردن نیازهای شخصی خود برمی‌آید. در زندگی خصوصی ساختمان‌ها در خدمت پاسخگویی به نیازهای شخصی انسان است و با توجه به عوامل مختلف سیاسی، اجتماعی و اقتصادی در یک شهر سطح زندگی و کیفیت آن در زندگی خصوصی انسان که در ساختمان‌ها شکل می‌گیرد متغیر است و مکان زندگی خصوصی انسان در شهر بزرگ و یا کوچک، لوکس و یا عملکردگرا شکل می‌گیرد و ماهیتی فرعی در ساختار روابط اجتماعی انسان با شهر دارد.

- زندگی عمومی: از برهم نشینی سکونتگاه‌ها و ابنیه در کنار یک دیگر که توسط معابر سواره و پیاده قابل تفکیک هستند زندگی عمومی در شهر شکل می‌گیرد عموماً زندگی عمومی در شهر به زندگی منتسب می‌شود که انسان‌ها در کنار یکدیگر

جدا از به اشتراک گذاشتن روابط انسانی، خصوصی و تأملات و احساسات خویش براساس یک سری از قوانین و مقررات از پیش تعیین شده در کنار یک دیگر زندگی می‌کنند و در اجتماعات مدنی پیشرفته هر آنچه پایبندی افراد به قوانین و ضوابط زندگی عمومی مستحکم‌تر باشد شرایط زندگی برای شهروندان ایده‌آل‌تر است لذا زندگی عمومی با توجه به نوع و کیفیت برخورداری ساکنین یک شهر از قوانین و مقررات دارای درجه‌بندی است.

- زندگی جمعی: زندگی جمعی به زندگی اطلاق می‌شود که در یک زیستگاه جمعی روابط و تعاملات بین شخص در میان مردم به عنوان شکل غالب روابط اجتماعی مطرح شود.

باتوجه به تغییر در نوع زندگی و سرعت جابجایی مرتبط با فناوری‌های جدید حمل و نقل و ارتباطات کلیه فعالیت‌های انسان را در شهر تحت تأثیر خود قرار داده است و زندگی جمعی که در عرصه‌های عمده شهر جریان داشت را مختل کرده است.

اصیل‌ترین فعالیت‌های اجتماعی شهروندان در فضای باز شهری به‌صورت یک زندگی اجتماعی در کنار هم شکل می‌گیرد که این هم زیستی ساکنین یک شهر نماد مدنیت و زندگی جمعی در فضای باز شهری نامیده می‌شود.

مقیاس فضایی (بدن، خانه، محله و شهر) میزان انحصاری و بسته بودن یا باز بودن (از حداکثر خصوصی تا حداکثر عمومی) و نحوه مواجهه و برقراری ارتباط اجتماعی در فضا (شخصی، بین شخصی و غیر شخصی) ما بحث را از فضای کاملاً خصوصی درون ذهن آغاز کرده و به بیرون یعنی به محدوده پیرامون جسم در فضا که همان فضای شخصی باشد و سپس به حیطة خانه یعنی قلمرو و حریم خصوصی، صمیمیت و مالکیت وارد شده و با فضای بین شخصی که فضاهای معاشرت‌پذیر بین ناآشنایان و غریبه‌ها شامل می‌شود ادامه داده، وارد فضای اشتراکی و همگانی عمومی محله شده و پا به عرصه عمومی از نظر فضای ملموس و فیزیکی و در نتیجه فضای نهادی و سازمانی گذاشته و وارد فضای کاملاً غیرشخصی می‌شویم (مدنی‌پور، ۱۳۸۷: ۱۹).

عرصه عمومی از تمامیت جامعه و حکومت است. فضای عمومی توسط حکومت عرضه می‌شود و توسط جامعه استفاده می‌شود. فضای عمومی توسط حاکمان نیز کنترل شده در عین حال مورد توجه مردم و در دسترسی آنها بوده و توسط همه اعضای جامعه به طور اشتراکی استفاده می‌شود. از این‌رو مفهوم (عرصه عمومی) قدری ابهام وجود دارد زیرا هم به حکومت و هم به جامعه اشاره دارد یعنی هم کلیت آنها و هم زیر مجموعه‌های آنها، هم به جامعیت و هم به دسترسی‌های خاص، هم به روابط غیر شخصی و هم به روابط بین شخصی، هم به مفاهیم ملموس و هم به مفاهیم تجریدی، هم به مفاهیم

کوچه‌های باریک و کوچک و در خانه‌ها و حجره‌ها که یک نظام بسته و سنتی بر آن حاکم بوده شکل گرفته است. در مقابل سبزه میدان بنای کاخ گلستان و ساختمان‌های حکومتی وجود داشت که مسجد جامع در مجاورت سبزه میدان در مقابل بناهای دولتی به عنوان مهم‌ترین کانون مذهبی می‌توانست ارتباط میان دولت و ملت را برقرار کند (تصاویر ۵ تا ۸).

مکان باقی‌مانده میان سه محور تشکیل‌دهنده نظام تاریخی

عرفی و هنجاری و هم به مفاهیم سلیقه‌ای و به انواع سطوح (عمومی بودن) و میزان دسترسی، منافع انواع متغیر استفاده از آن برمی‌گردد (همان : ۱۵۹).

با ورود به مجموعه بازار از دهانه سبزه میدان بخش بزرگی از زندگی در شهر سنتی تهران قابل مشاهده است که در

تصویر ۵. مراسم عزاداری در سبزه میدان. مأخذ: طالب زاده، ۱۳۸۵.

تصویر ۸. عمارت شمس‌العماره - تهران. مأخذ: طالب زاده، ۱۳۸۵.

تصویر ۶. مسجد شاه - تهران. مأخذ: بهزادی، ۱۳۹۴.

تصویر ۹. خیابان ولیعصر، تهران (۱۳۳۴). مأخذ: طالب زاده، ۱۳۸۵.

تصویر ۷. کاخ گلستان، تهران. مأخذ: طالب زاده، ۱۳۸۵.

به هم پیوند می‌زند و در این میان میدان اصلی شهر (سبزه میدان) و مسجد جامع کانون شروع مسیرهای ارتباطی به کلیه محله‌های شهر بود. از هر کوی و برزن و از طریق معابر روباز و یا در بسیاری از موارد سرپوشیده که مغازه‌های تجاری در طرفین آنها قرار داشت به راحتی به مرکز شهر و یا مسجد جامع امکان دسترسی فراهم می‌شد (پورزرگر، ۱۳۹۰: ۱۰۷). با انقراض سلسله قاجار و روی کار آمدن رضاشاه رویکرد تجددگرایی و مدرنیسم سرعت بیشتری به خود گرفت. شهر

شهر تهران (بازار-ارگ-مسجد جامع) فضای باز در شهر تهران به شمار می‌رفت که بیشتر اتفاقات و گردهمایی‌های مختلف در آن به وقوع می‌پیوست، لذا در دوران قاجار و باتوجه به مسافرت‌های پادشاهان قاجار به اروپا و کپی‌برداری از اپراها، در فضای باز مابین بازار، ارگ و مسجد جامع، تکیه دولت احداث شد.

گذرهای اصلی و فرعی در شهرها همانند رگه‌ای حیاتی عناصر و آلمان‌های مهم شهر از جمله محله‌ها را به صورت ارگانیک

تصویر ۱۱. خیابان ولیعصر، تهران (۱۳۴۰). مأخذ: طالب زاده، ۱۳۸۵.

تصویر ۱۰. خیابان ولیعصر، تهران (۱۳۱۵). مأخذ: طالب زاده، ۱۳۸۵.

تصویر ۱۲. خیابان ولیعصر، تهران (۱۳۰۰). مأخذ: طالب زاده، ۱۳۸۵.

مردم به وجود آورد که در دوران پهلوی دوم اوج بیشتری به خود می‌گیرد و نوع نگرش و سیاست گذاری بر شهر تهران با روی کار آمدن پهلوی دوم و تغییر محل سکونت و اقامت پهلوی دوم در سال ۱۳۴۰ که محل اقامت شاه به کاخ نیاوران منتقل می‌شود، فاصله گرفتن از عموم مردم شهر و دور شدن مرکز قدرت سیاسی از کانون مردمی پایتخت پهلوی دوم را دچار همان سرنوشت لوئی چهاردهم در فرانسه کرد که مرکز سیاست گذاری خود را از پاریس به کاخ ورسای و خارج از شهر پاریس انتقال داد.

اقامت دولتمردان در محله‌های بیلاقی شمال تهران و دور از مرکز شهر بدون آن‌که ارتباطی با شهر و فضای باز شهری داشته باشد و همچنین عدم رابطه عموم مردم با رئیس دولت یک گسست عمده مابین مردم و دولت به وجود آورد. با توجه به افزایش جمعیت در شهر تهران و از طرف دیگر توسعه شهر و محدود بودن هسته تاریخی شهر از نظر مساحت هر روزه بر میزان حریم شهر اضافه می‌شد و خیابان‌ها و معابر جدید دسترسی به محله‌های جدید التاسیس را میسر کرد و دسترسی به مرکز تاریخی شهر تهران را دشوارتر می‌کرد.

تهران باتوجه به خیابان‌کشی جدید و ایجاد مغازه‌ها و هتل-های مشرف به خیابان در رفتار اجتماعی شهروندان تأثیر گذاشت و متجددین در شهر تهران در فضای بسته کافه‌ها و لابی هتل‌ها با یکدیگر ملاقات می‌کردند مانند هتل و کافه پارس و نادری، فضای باز شهری جای خود را به خیابان‌ها و میداين در شهر تهران داد که هیچ‌گونه امکانی جهت ارتباط انسانی وجود نداشت و حرکت اتومبیل‌ها با سرعت از کنار یکدیگر فرصت هیچ‌گونه تأمل انسانی را نمی‌داد از طرفی معبر پیاده به صورت خطی تنها مسیر حرکت پیاده را برای عابر مشخص می‌کند و جای هیچ‌گونه درنگ و تأمل انسانی را در حرکت پیاده نمی‌طلبد. بدون شک احداث خیابان‌ها در سطح شهر تهران تأثیر بسزایی در نوع زندگی شهروندان در تهران گذاشت.

اولین تأثیر مهمی که خیابان‌کشی جدید در تهران بر ساختار و نظام سنتی شهر منعکس نمود تغییر مکان و محل اقامت رضاشاه از کاخ گلستان به کاخ مرمر بود، در حقیقت با دور شدن محل اقامت دولتمردان از بافت مسکونی شهر و ایجاد فاصله با مردم نقطه عطفی در نظام شهری و ارتباط دولت با

جدول ۱. اقامت پادشاهان قاجار و پهلوی در کاخ‌های مختلف. مأخذ: نگارندگان.

ردیف	مکان	تصاویر	دوره حکومت	سال اقامت	مدت اقامت
۱	کاخ گلستان		- آقا محمد خان قاجار	۱۱۷۶ ه.ش	۱۶ سال
			- فتحعلی شاه	۱۱۷۹ ه.ش	۳۳ سال
			- محمد شاه	۱۲۱۳	۱۴ سال
			- ناصرالدین شاه قاجار	۱۲۲۷	۴۸ سال
			- مظفرالدین شاه	۱۲۷۵ ه.ش	۱۸ سال
۲	کاخ مرمر		- محمدعلی شاه	۱۲۸۶ ه.ش	۱۱ سال
			- احمدشاه	۱۲۸۸ ه.ش	۲ سال
۳	کاخ نیاوران		- رضا شاه	۱۳۱۶ ه.ش	۱۰ سال
			- محمد رضا شاه	۱۳۲۰ ه.ش	-
			- محمد رضا شاه	۱۳۴۰	۱۷ سال

به هر حال با توسعه خطوط ریلی زیرزمینی و اتصال چهارراه گلوبندک به مسیرهای مترو این هسته تاریخی شهر تهران در طول ساعات روز مملو از جمعیتی است که از هر نقطه شهر تهران جهت تأمین مایحتاج خود به صورت عمده و جزیی به بازار تهران مراجعه می‌کند و فضای باز شهری در این پهنه تاریخی شهر باتوجه به میزان تراکم انسانی غیر قابل کنترل است.

روش انجام پژوهش

نظام متشکل در خصوص تهیه این پژوهش با هدف کاربردی و توسعه‌ای صورت پذیرفته است، بنابراین باتوجه به نمونه مورد مطالعه که احیای فضای باز تاریخی تکیه دولت در شهر تهران به شمار می‌آید و در حوزه عملکردی شهری واقع شده است، قابل دسته‌بندی در سطح مطالعات معماری و شهرسازی است.

باتوجه به توسعه شهر تهران و سیطره استفاده از ماشین در کلیه سطوح شهر و همچنین ازدیاد جمعیت در پهنه تاریخی شهر تهران که شامل بازار، سبزه میدان، مسجد جامع و ارگ است که سند تحولات تاریخی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی کشور به شمار می‌آید، و در طول این اتفاقات نابهنگام و بدون برنامه لطمات بسیار زیادی بر این بافت ارزشمند و تاریخی وارد شده است که جهت واکاوی و شناخت این فضای باز شهری که کانون تأملات اجتماعی در شهر تهران بوده است در درجه اول نیازمند گردآوری مطالعات تاریخی از طریق کتابخانه‌ای است تا آشنایی کامل نسبت به این پهنه تاریخی که جزء هویت شهر تهران به شمار می‌آید را کسب و دسته‌بندی کرده، سپس در قسمت

توسعه شهر تهران جهت اسکان مهاجرین در هر نقطه از شهر آنچنان با سرعت صورت می‌گرفت که مجال هیچ‌گونه تفکر، تعمق در ساماندهی و توسعه شهر وجود نداشت.

تلقی از فضا به عنوان کالا و قشربندی و طبقاتی کردن جامعه منجر به جداسازی اجتماعی، فضایی و اختصاصی کردن فضا شده است (مدنی پور، ۱۳۸۷: ۱۵۹).

تجددگرایی و ایجاد شبکه معابر و بزرگراه‌ها به خلق شکاف عمیق در شهر مابین مدرن و سنت انجامید و ایجاد تفاوت طبقاتی در اجتماع شهری با جدائی بالای شهر از پایین شهر و از بین بردن تمامی عوامل شکل‌دهنده فرم شهر که به فرهنگ و عادات و رسوم وابستگی مطلق داشت از عوامل مهمی بود که وقوع انقلاب اسلامی را تسریع کرد.

پس از انقلاب اسلامی شهر تهران و فضاهای باز شهری در بافت تاریخی با هجوم مهاجرانی روبرو شد که شهر را مال خود می‌دانستند و هیچ‌گونه تعلق خاطری به شهر و اجزای تاریخی آن نداشتند.

شروع جنگ تحمیلی در بدو انقلاب عملاً اهمیت توجه به شهر و حفظ اجزا تاریخی آن را در اذهان عمومی بسیار کم‌رنگ و بی اهمیت به نمایش گذاشت.

پس از خاتمه جنگ تحمیلی در دهه دوم پس از انقلاب و توسعه بی‌رویه شهر تهران توسط مهاجران میزان جمعیت تهران بدون رویه رو به افزایش گذاشت و خارج از حریم طرح جامع تهران در همه جهات شهر تهران توسعه کرد خصوصاً در جنوب شرقی و غربی، شهرهای اغماری بی- شماری شکل گرفتند که بسیاری از آنها در طرح جامع جدید جزء حریم شهر تهران به شمار آمدند و یا به عنوان شهرستان تابعه استان تهران شناخته شدند.

تصویر ۱۴. نقشه منطقه ۱۲ شهر تهران دوره پهلوی دوم، ۱۳۵۵. مأخذ: کیانی، ۱۳۷۰.

تصویر ۱۳. نقشه ارتباطات اصلی شهری به دروازه‌ها و بازار دارالخلاف، ۱۳۱۱. ه.ش. مأخذ: میرمیران، ۱۳۸۵.

جدول ۲. تحولات کلی جمعیت تهران در دوران‌های مختلف. نگارندگان. مأخذ: تکمیل همایون، ۱۳۸۱: ۱۱۲-۱۰۳.

ردیف	دوره	تعداد مناطق شهرداری در تهران	تعداد جمعیت در تهران
۱	دوران قاجار	دوره قاجار	تعداد جمعیت در تهران
		آقا محمد خان قاجار	سال ق.م. / ۱۷۹۸ م. / ۲۱ ق.
		فتحعلی شاه قاجار	-
		محمد شاه	۲۷-۱۲۲۵ ق. / ۱۳- / ۱۸۱۱ م.
		ناصرالدین شاه	-
		ناصرالدین شاه	۱۲۷۲ ق. / ۱۸۵۵ م.
		ناصرالدین شاه	۱۲۸۴ ق. / ۱۸۶۸ م.
۲	دوران پهلوی اول	۱۶ شهرداری تأسیس شد.	در سال ۱۳۰۱ ش. تعداد جمعیت ۲۱۰۰۰۰ نفر.
		و در پایان سلطنت وی ۱۳۶ شهرداری.	
۳	دوران پهلوی دوم	۱۶۷ تا به کل کشور اضافه شد در نهایت سلطنت وی به ۶۵۰ شهرداری در کل کشور رسید.	سال ۱۳۴۵ جمعیت ۲/۷ میلیون نفر.
۴	دوران پس از انقلاب	۲۲ منطقه شهرداری در تهران.	جمعیت تهران طبق سرشماری سال ۱۳۹۵ برابر با ۱۲۵۰۰۰۰۰ نفر.

مهم‌ترین تحولات اجتماعی و تاریخی در عرصه‌های عمومی و فضای باز شهر صورت می‌گرفت. لذا حفظ و حراست از عرصه‌های عمومی و تاریخی در شهر و تثبیت ماندگاری در راستای مخدوش کردن هویت و اصالت پهنه‌های تاریخی تهران قدیم که شناسنامه شهر محسوب می‌شوند از اولویت‌های کاری بسیار مهم ارکان‌های ذی‌ربط به‌شمار می‌آید. در راستای ثبت حریم فضای باز و تاریخی تکیه دولت در شهر تهران در درجه اول نیازمند شناسایی محدوده این

بعد به مطالعات میدانی و موردی که به‌صورت اختصاصی به پهنه باز شهری تکیه دولت مرتبط است می‌پردازد تا به روش توصیفی و تحلیلی نتایج حاصل از این پژوهش را تهیه و تدوین کند.

یافته‌های پژوهش

باتوجه به تاریخ با اهمیت شهر تهران و ترکیب عملکردهای مختلف در پهنه تاریخی شهر، عرصه‌های عمومی و فضای باز در شهر تهران دارای اعتبار غیر قابل وصفی بود که

جدول ۳. ارزیابی فضای باز شهری تکیه دولت. مأخذ: نگارندگان.

ردیف	موضوعیت	قوت	ضعف	فرصت	تهدید
۱	کالبدی و فضایی	-وجود ابنیه با ارزش تاریخی. -وجود محور و معبر حرکتی که قدمت تاریخی دارد. -عاملیت ارتباط با ۳ عنصر مسجد- بازار- ارگ.	-عدم انطباق ساخت و سازهای تجاری در حریم فضای باز -عدم اتصال و پیوستگی مناسب با بافت تاریخی -وجود تجاری‌های مزاحم و محو شدن بسیاری از ابنیه تاریخی مهم کاخ گلستان.	-وجود محور حرکتی تکیه دولت. -سبزه میدان و فضای باز باقی مانده در ارگ جهت اتصال به یکدیگر.	-افزایش تراکم ابنیه تجاری به دلیل چرخش مالی بدون توجه به ارزش‌های تاریخی.
۲	دسترسی و ارتباطی	ارتباط مناسب محور تکیه دولت با سه عنصر مسجد جامع بازار و کاخ گلستان به عنوان فضای باز شهری و حفظ سلسله مراتب تاریخی شهر تهران.	-تراکم زیاد تجاری‌های مزاحم ناهماهنگی عملکردهای تجاری -شب مردگی -تراکم پیاده‌بی‌شمار در طول روز.	- وجود ابنیه با ارزش تاریخی. - وجود فضای باز و عرصه عمومی در پهنه تاریخی شهر.	-تهدید امنیت گردشگران و عابرین در شب. -ترافیک انسانی بیش از حد مجاز در طول روز.
۳	فعالیت- کاربردی	-تمرکز ابنیه تاریخی مهم در حد فراملی -وجود فضای باز و عرصه عمومی در قلب تاریخی شهر تهران جهت احیاء ارزش‌های فرهنگی	-وجود کاربری‌ها و فعالیت‌های نامرتب در راستای احیاء فرهنگ تاریخی منطقه	-امکان اتصال فضای باز تکیه دولت به سبزه میدان و میدان ارگ به عنوان عرصه عمومی و تاریخی شهر تهران	-امکان تغییر کاربری برخی از ابنیه در محدوده تکیه دولت و احیاء محور تاریخی تکیه دولت به عنوان عرصه عمومی و فضای میانه شهری

دولت. عرصه عمومی و تاریخی هستیم، در مرحله دوم تعیین اولویت‌بندی در این پهنه ارزشمند تاریخی به‌شمار می‌رود و مرحله سوم انتخاب شیوه مداخله جهت احیای فضای میانه و باز شهری خواهد بود که رایج‌ترین شیوه که به این منظور به کار می‌رود. استفاده از معیارهای مصوب شورای عالی معماری و شهرسازی است که در راستای تکمیل رفع نواقص با بررسی میدانی از منطقه می‌توان در راستای تکمیل مصوبات اقدام کرد لذا جدول ذیل به انضمام نتیجه‌گیری و پیشنهادات پس از بررسی میدانی آرایه پس از تحلیل جدول سوات نتایج منتهی به بررسی فوق با توجه به دسته‌بندی انجام پذیرفته شده انجام می‌شود.

دسترسی و ارتباط

- بهسازی محور پیاده پانزده خرداد حدفاصل محور سبزه میدان، ارگ و مسجد جامع.
- ایجاد فضای امن و قابل کنترل در شب جهت دعوت بازدیدکنندگان و گردشگران در شب.

کالبدی و فضایی

- حفظ خط آسمان و بدنه‌ها در محورهای منتهی به تکیه

جدول ۴. تحولات معماری و شهرسازی در تهران. مأخذ: نگارندگان.

ردیف	دوره	نام	تحولات معماری و شهرسازی در تهران	پیامد کلی دوره‌ها
		آغا محمد خان قاجار	انتخاب تهران به عنوان پایتخت	ساخت کاخ‌ها و مدارس و مساجد
		فتحعلی شاه	معاهده گلستان عهدنامه ترکمانچای	ساخت مسجد شاه-مسجد سید عزیزالله-قصر قاجار- باغ نگارستان-لاله‌زار-
		محمدشاه	کارهای عمرانی حاج میرزا آقاسی	تهیه نقشه تهران توسط نازکوف به زبان روسی ایجاد محله عباس آباد-ساخت دروازه نو یا محمدیه و دروازه قزوین
۱	دوران قاجار	ناصرالدین شاه	قتل قائم مقام فراهانی اقدامات اصلاحی امیر کبیر شروع تغییرات در کشور به شیوه اروپایی	ساخت کاخ‌ها و مدارس و مساجد
		مظفرالدین شاه	گشایش مجلس یکم فرمان مشروطیت	تخریب حصار قدیمی و ایجاد حصار ناصری-ایجاد محلات در بیرون حصار قدیمی-مدرسه دارالفنون-مسجد سپهسالار-بازار کفش‌ها-ساختمان شمس-العماره-کاخ سلطنت آباد-بازار امیر-تکمیل کاخ گلستان-عمارت شمس‌العماره-عمارت ظل‌السلطان-عمارت قصر فیروزه-عمارت کلاه فرنگی-باغ معیر الممالک-تهیه نقشه تهران توسط برزین در دو نسخه فارسی و روسی-تهیه نقشه تهران توسط آگوست کرشیش به زبان فارسی
		محمدعلی شاه احمدشاه	به توپ بستن مجلس	تخریب حصار دوم-آموزش کودکان استثنایی-بانک ملی-شهربانی کل کشور-ایستگاه راه آهن-ساختمان وزارت دادگستری-ایستگاه فرستنده رادیو-دانشگاه تهران-سردریاغ ملی
۲	دوران پهلوی اول	رضاشاه	تغییر تقویم رسمی	توسعه شهرسازی: خیابان کشی، راه آهن، پل‌ها و دانشگاه‌ها
		محمدرضاشاه	پایان جنگ جهانی دوم	توسعه شهرسازی انتقال کاخ، تحولات معماری مدرن و پست مدرن، ساختمان‌های دولتی، جامعه طبقاتی الگوپردازی غربی
۳	دوران پهلوی دوم	محمدرضاشاه	پایان جنگ جهانی دوم	ساخت تک بناهای عام-المنفعه و مجموعه‌های مسکونی و کنسولگری
۴	دوران پس از انقلاب	جنگ تحمیلی ایران و عراق	جنگ تحمیلی ایران و عراق	تحولات اجتماعی، ازدیاد جمعیت، فراگیر شدن آموزش معماری، ورود نسل جوان معمار

- امکان تسهیلات عمومی شهری جهت دسترسی آسان به این پهنه تاریخی.

- ایجاد سبزی‌نگی و فضای سایه‌انداز در محوطه‌های باز.
- خلق نظام همگی در بدنه شهری.

فعالیت‌های کاربردی

- ایجاد تسهیلات از طرف سازمان‌های ذی‌ربط جهت سهولت در تغییر کاربری تجاری‌ها به مراکز فرهنگی، خدماتی و رفاهی شهری.

- امکان فعالیت مراکز فرهنگی و خدماتی در شب و ایجاد شب‌زندگی در این پهنه تاریخی.

- ایجاد فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی از قبیل امکان برگزاری نمایش‌های خیابانی در فضای باز تکیه دولت در طول شبانه روز.

- بالا بردن میزان سهولت دسترسی عامه مردم به خدمات شهری در راستای ایجاد رفاه برای بازدیدکنندگان از این پهنه تاریخی.

- نصب تندیس مشاهیر ایران جهت خوانش تاریخی در این پهنه شهری.

- ایجاد نمایشگاه‌های مختلف فرهنگی و هنری در فضای باز جهت احیای سرزندگی در این پهنه تاریخی.

بحث

تکیه دولت اولین بنای ویژه جهت اجرای مراسم مذهبی و اولین تماشاخانه تاریخ معماری ایران به شمار می‌آید، پس از ورود مظاهر مدرنیسم به ایران که خیابان‌کشی و معابر عریض جهت عبور وسایل نقلیه از اولین نشانه‌های آن به‌شمار می‌رفت، به‌هسته تاریخی شهر تهران در مقابل توسعه شهر و افزایش جمعیت، آسیب‌های جدی وارد شد. یکی از مهم‌ترین تهدیدهای توسعه شتاب‌زده شهر تهران دست‌اندازی به پهنه‌های باز شهری و تصرف فضای میانه در شهر تهران و تغییر کاربری آنها بود که هویت تاریخی شهر را مورد هجوم خود قرار داد.

با بررسی پژوهش‌های انجام شده در خصوص تکیه دولت که یک سند با ارزش هویت تاریخی شهر تهران در خصوص فضای باز شهری به‌شمار می‌رود افرادی از جمله جابر عنصری در سال ۱۳۹۲ طی پژوهشی به بررسی چگونگی معماری تکیه دولت پرداخته و در نهایت با توجه به این مسئله که اکثر تکیه‌های ساخته شده در ایران که در زمان ناصری به بیش از ۴۵ تکیه در شهرهای مختلف ایران می‌رسد، از عناصر و مؤلفه‌های معماری ایرانی در ساخت آنها استفاده شده است. ولی پس از سفرهای پادشاهان قاجار و تأثیرپذیری از معماری غربی تنها در تکیه دولت از عناصر معماری غربی الهام گرفته شده است در حالی که هیچ‌کدام از تکیه‌های ساخته شده در شهرهای دیگر چنین الگوپذیری وجود نداشته است و از معماری تکیه دولت الگو نگرفته‌اند.

در ادامه افرادی دیگری چون «امیر بانی‌مسعود» و «اسکندر

مختاری» طی پژوهشی در زمینه چگونگی شکل‌گیری تکیه دولت و آسیب‌هایی که در دوره‌های مختلف به این بنا وارد شده است موضوع را مورد واکاوی قرار داده و بیشتر به بررسی سرگذشت تاریخی تکیه دولت و توصیف آن پرداخته‌اند. «محمدطلوعی برازنده»، «محمدرضا بهزادی» و «مصطفی بهزادفر» در سال‌های ۱۳۸۳ و ۱۳۹۰ به بررسی جزئیات اجرایی و نحوه ساخت تکیه دولت و بررسی سازه سقف چادری آن پرداخته‌اند و نمونه‌های الگوبرداری شده از جمله سالن آلبرت هال در لندن و تماشاخانه ورونا در ایتالیا را مورد بررسی قرار داده‌اند و در نهایت به چگونگی تخریب و از بین رفتن تکیه دولت پرداخته شده است.

در طول تاریخ، فضای باز شهری عرصه اجرای کارکردهای اجتماعی و پویای نهادین و عملکردی جامعه بوده است. لذا به دنبال سیر تحول جامعه، عملکرد عرصه عمومی در شهرها به‌طور روز افزون پیچیده‌تر شده است و ما امروز با کمبود تنوعی از فضاهای عمومی در شهر مواجهیم و به‌نظر می‌رسد توجه بیشتر به فضای باز و عمومی در شهر واقعیت انکار ناپذیری است که در قرن حاضر با توجه به توسعه پهنه‌های باز تاریخی در شهر می‌بایست مورد توجه ویژه قرار گیرد.

در قیاس با اکثر پژوهش‌ها و مطالعات انجام شده که به بررسی تاریخی و توصیف و بیان سرگذشت تکیه دولت پرداخته شده است، امروزه با توجه به ارزش‌های نهفته در این پهنه تاریخی که فضای باز شهری تکیه دولت در ایام سال مرکز هم‌اندیشی و تعاملات انسانی در شهر تهران به شمار می‌رفت حذف و این پهنه باز و تاریخی در شهر تهران تبدیل به یک مرکز تجاری شده است که در پاسخ‌گویی به کمبودهای بازار بزرگ عمل می‌کند و با توجه به ازدحام روز افزون در این پهنه تاریخی و فعالیت‌های تجاری گوناگون هر روزه با آسیب‌های جدی‌تری به این پهنه تاریخی و هویت‌مند شهر تهران روبرو هستیم.

این پژوهش در پی آن است که با ارایه برنامه‌ای سازمان یافته و بررسی قانون‌مند به ارزیابی نقاط ضعف و قوت این پهنه تاریخی پرداخته و نقاط تهدید و فرصت را مورد بررسی قرار داده، این پهنه تاریخی و ارزشمند که عامل ارتباط هویت تاریخی شهر با شهروند بوده و خاطره جمعی شهروندان در گرو آن است را مجدداً توانبخشی و احیا کند.

نتیجه‌گیری

احیای پهنه تاریخی شهر تهران در تأثیر سرزندگی و تشخیص فضایی در گستره شهر تاریخی به‌عنوان عرصه عمومی و جایگاهی برای تبلور فعالیت‌های برتر حکومتی، تجاری، آموزشی، فرهنگی و گردشگری به هدف تداوم بخشیدن به هویت کالبدی فضای مرکز

- ایجاد ارتباط مناسب بصری و حرکتی تعریف شده میان ابنیه ارزشمند درون پهنه و عرصه تاریخی و تقویت ارتباط با محورهای جانبی.

- مطالعه و بررسی نیازهای مکمل و جانمایی کاربرهای مورد نیاز جهت احیای این محدوده به فضای باز شهری و عرصه عمومی در شهر.

فهرست منابع

- بیضایی، بهرام. (۱۳۴۴). نمایش در ایران. تهران: انتشارات بی‌نا.
- بهزادفر، مصطفی. (۱۳۹۵). محیط‌های پاسخده. چاپ دوازدهم. انتشارات دانشگاه علم و صنعت.
- پورزرگر، محمدرضا. (۱۳۹۰). خانه، سنت و باززنده‌سازی محله جویباره در اصفهان. مجله هویت شهر، (۹): ۱۰۷.
- پورزرگر، محمدرضا. (۱۳۹۴). باززنده سازی و احیای بافت فرسوده با رویکرد حفظ هویت مسکن نمونه موردی: محله جویبار اصفهان. مجله باغ نظر، (۳۷): ۴۸-۴۷.
- تکمیل همایون، ناصر. (۱۳۸۱). تاریخ اجتماعی و فرهنگی تهران، از آغاز تا دارالخلافه ناصری. تهران: انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- سازمان اسناد ملی ایران. (۱۳۴۰). سند شماره ۱۳۴۰/۱۸۷۰۰، ضمیمه شماره ۲: ۱۰۹.
- فکوهی، ناصر. (۱۳۸۳). انسان شناسی شهری. چاپ اول. تهران: نشر نی.
- شهیدی مازندرانی، حسین. (۱۳۸۳). سرگذشت تهران. تهران: انتشارات راه مانا.
- مدنی پور، علی. (۱۳۸۷). فضاهای عمومی و خصوصی شهر. تهران: انتشارات شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری.
- نیک روح متین، فرزانه. (۱۳۹۳). ۱۳ حکایت شیرین از طهران. تهران: نشر سیزده.
- همایونی، صادق. (۱۳۸۰). تعزیه در ایران. چاپ اول. شیراز: انتشارات نوید شیراز.
- یلفانی، رامین و آقاعلی خانی، رضا. (۱۳۹۱). بررسی تاریخیچه ساخت و چگونگی تخریب تکیه دولت در عصر قاجار. مجله مسکویه، ۷ (۲): ۱۰۷-۱۲۷.

تاریخی شهر تهران بسیار مؤثر و تأثیرگذار است و عامل بسیار مهم در تغییر نوع نگرش به زندگی شهروندان به شمار می‌رود.

مرکز تاریخی شهر تهران و عرصه‌های عمومی و فضای باز در شهر منجمله تکیه دولت حامل خاطره جمعی شهروندان است. بنابراین زوال آن، حیات مدنی شهر و شهروندان را تضعیف کرده و رشته‌های پیوند با گذشته تاریخی را می‌گسلد.

مرکز تاریخی شهر عاملی پیشگام در هدایت نقش اقتصادی و فرهنگی و هویت بخشی به شهر در راستای مدنیت است و تجدید حیات آن به سراسر شهر اعتبار و توان توسعه می‌بخشد. لذا در راستای احیای فضای میانه شهری تکیه دولت که روزگاری نه چندان دور مرکز تأملات اجتماعات انسانی در شهر به شمار می‌رفت و امروزه با توجه به توسعه شهر و ازدیاد جمعیت تنها بعد اقتصادی آن مورد توجه قرار گرفته است و با توجه به افزایش قیمت زمین در این منطقه و گردش اقتصادی مناسب ارزش تاریخی این پهنه تاریخی شهر کاملاً پوشیده شده است، لذا در حال حاضر مهم‌ترین مؤلفه‌های قابل پیش‌گیری در جهت احیای هویت تاریخی فضای باز شهری در محدوده تکیه دولت به شرح ذیل است:

- پالایش فعالیت‌های تجاری ناسازگار و تبدیل آنها به کانون فرهنگی و گردشگری تاریخی شهری منطبق بر نیازهای امروزی.
- کاهش بار فعالیت‌های تجاری کوچک مقیاس و نامعتبر.
- جابجایی و انتقال فعالیت‌های مزاحم شامل کارگاه‌ها، انبارها، تولیدی‌ها و دست‌فروش‌ها به بیرون محدوده.
- اعمال ضوابط و دستورالعمل‌ها جهت حفظ آرامش پهنه تاریخی و عرصه‌های عمومی شهر.
- ارتقاء کیفی معابر درون پهنه‌های ارزشمند جهت تسهیل ارتباطات پیاده در منطقه و بازیافت زمین آنها برای استفاده فضاهای فرهنگی و خدماتی.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to the Bagh-e Nazar Journal. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله

پورزرگر، محمدرضا، معافی غفاری، پریچهر و مریم امجدی. ۱۳۹۷. احیای ارزش در فضای باز شهری (تکیه دولت). باغ نظر، ۱۵ (۶۳): ۴۱-۵۴.

DOI: 10.22034/bagh.2018.67394

URL: http://www.bagh-sj.com/article_67394_en.html